

З В У К И М О В И

Фонетика – розділ науки, що вивчає звуковий склад мови

Фонетика – 1) Звукова будова мови як єдність її фізіологічного, акустичного та значеннєвого аспектів.

2) Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови – способи утворення звуків та їх акустичні властивості.

Фонетика – 1) Розділ мовознавства, що вивчає способи творення звуків мови, їх акустичні властивості, сполучуваність і позиційні зміни.

Фонетика експериментальна – розділ фонетики, який вивчає об'єктивні властивості звукових одиниць лабораторним шляхом, за допомогою різних приладів та інструментів.

2) Акустичні (фізичні) і артикуляційні (фізіологічні) властивості звуків певної мови. *Фонетика української мови. Фонетика англійської мови. (Словник лінгвістичних термінів.)*

Описова фонетика займається вивченням звукової системи даної мови на певному етапі її розвитку.

Аспекти дослідження /вивчення звукової системи може здійснюватися в трьох аспектах:

1. **Артикуляційний** - звуки вивчаються як наслідок певних **рухів мовних органів**.
2. **Акустичний** - вивчення звуків з погляду їх звучання, тобто як явища фізичного (у звуках вивчається **тривалість, сила, висота, співвідношення в них голосу і шуму**).
3. **Власне мовний, лінгвістичний** - вивчення ролі звукової сторони мови з погляду її смислових функцій. Наприклад, звуки [н] і [н'] здатні розрізняти слова (пор. *стан* і *стань*), а звуки [а], [у], [и] можуть розрізняти і слова, і форми слів (пор. *лак, лук, лик; Книга, книгу, книги*) й под.

Як утворюються мовні звуки

Кожен звук нашої мови створюється **мовним апаратом** людини (див. мал. 1) і сприймається слухом. Утворення голосу завжди відбувається на видисі (видих). Коли струмінь повітря з легенів потрапляє в *гортань*, першою перепороною на його шляху стають **голосові зв'язки**. Якщо вони ненапружені, між ними є **щілина** і повітря крізь неї проходить назовні вільно. Звук при цьому не утворюється. Коли зв'язки напружені, вони тісно змикаються. Видихуване повітря тисне на них і примушує дрижати. Від цього утворюється **голос**.

З гортані повітря (з голосом або без нього) потрапляє в **ротову порожнину**, де мовні органи (передусім **язик** і **губи**) можуть або змінювати її форму, або створювати в ній своєрідні перепони – щілини, зімкнення. При подоланні цих перепон повітрям виникає специфічний для кожного звука шум. Він може бути самостійним або з домішкою голосу.

Такі звуки нашої мови, при утворенні яких звуконосний струмінь повітря **вільно** виходить назовні, називаються **голосними**.

Звуки, при утворенні яких видихуваний струмінь зустрічає в ротовій порожнині **різні перепони**, називаються **приголосними**.

Якість звука залежить не тільки від форми перепони чи резонатора, а й від **місця** її: між губами, між нижньою губою і верхніми зубами, між передньою частиною язика і зубами або яснами, між середньою частиною язика й середнім піднебінням, між задньою частиною язика і заднім піднебінням, між коренем язика і задньою стінкою гортані тощо.

Вправа 1. Назвіть звуки, за допомогою яких розрізняються подані пари слів.

I. Голосні: раки – роки; села – сила; сом – сум; бак – бик; омивати – умивати; синя – сине – сині; зброя – збруя; крок – крук.

II. Приголосні: біла – біля; долу – долю; бура – буря; гору – горю; знати – зняти; брів – прів; бух – пух; мив – нив; сом – сон; рама – рана; лід – літ; гадка – гатка; дим – тим; пил – тил; пекти – текти; нас – наш; вас – ваш; миска – мишка.

Голосні звуки

I. Залежно від положення *язика* голосні характеризуються за:

1) місцем артикуляції і 2) ступенем підняття язика.

1) Якщо при вимові звука язик просунений наперед і підіймається до переднього піднебіння, утворюються голосні переднього ряду ([i], [и], [e]).

Якщо ж при вимові голосних язик зосереджений у нижній частині рота і підіймається до м'якого піднебіння, утворюються голосні заднього ряду ([a], [o], [y]).

2) Ступінь підняття залежить від того, якою мірою спинка язика підіймається до піднебіння.

Якщо спинка язика піднята вгору найвище, утворюються голосні високого підняття ([i], [y]).

Трохи нижче підіймається язик при вимові голосного високо-середнього підняття [и].

Ще нижче – при утворенні голосних середнього підняття: [e], [o].

Майже не підіймається язик при вимові голосного низького підняття [a].

II. Щодо **участі губ** голосні поділяються на

1) **неогублені**, або *нелабіалізовані*, 2) **огублені**, або *лабіалізовані*.

Огубленими, або *лабіалізованими*, називаються голосні, при вимові яких заокруглюються й витягаються вперед. Це голосні [o] та [y].

При вимові **неогублених**, або *нелабіалізованих*, губи нейтральні.

До них належать усі інші голосні: [a], [e], [и], [i].

Вправа 2. Дайте відповідь на такі запитання: 1. Які звуки називаються голосними? 2. Що враховується при артикуляційній класифікації голосних? 3. Як характеризуються голосні звуки за місцем артикуляції? 4. Як характеризуються голосні за ступенем підняття язика? 5. Як поділяються голосні за участю губ? Охарактеризуйте кожен із шести голосних української мови.

Вправа 3: Назвіть звук за такою його характеристикою:

1. Голосний, заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований.
2. Голосний, переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований.
3. Голосний, переднього ряду, високо-середнього підняття, нелабіалізований.
4. Голосний, заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований.
5. Голосний, переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований.

Вправа 4. Назвіть звуки, які однаково є: 1. нелабіалізованими переднього ряду, але відрізняються ступенем підняття язика; 2. лабіалізованими заднього ряду, але відрізняються ступенем підняття язика.

Вправа 5. Вимовляйте наведені пари слів із звуками [o] та [y] :

мох – мух, соди – суди, сом – сум, мор – мур, роки – руки, коти – кути, гол – гул, топати – тупати, ховати – кувати, роблений – рублений.

Вправа 6. Ненаголошений [o] перед наступним [y] вимовляйте з невеликим наближенням до [y], як [o^y]: [го^yл^yбка], [ко^yжух], [то^yму], [ко^yл^yн], [ко^yму], [ц'о^yму], [ро^yбл'я].

Якість різних приголосних залежить від умов їх творення. В українській мові приголосні характеризують і класифікують за такими ознаками:

- 1) за участю голосу й шуму в їх творенні (тобто за роботою голосних зв'язок);
- 2) за місцем творення (за активним мовним органом);
- 3) за способом творення;
- 4) за наявністю або відсутністю палаталізації (пом'якшення);
- 5) за наявністю або відсутністю носового забарвлення.

За участю голосу й шуму (тобто за роботою голосних зв'язок) приголосні діляться на **сонорні й шумні**.

Сонорними називаються приголосні, що складаються з голосу й шуму з перевагою голосу: [в], [й], [р], [р'], [м], [н], [н'], [л], [л'].

Шумними називаються приголосні, що складаються.

1) з голосу й шуму з перевагою шуму (т. зв. *дзвінкі* приголосні)

2) або з одного тільки шуму (т. зв. *глухі* приголосні).

Майже всі дзвінкі й глухі приголосні утворюють співвідносні пари:

Дзвінкі: [б], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж], [г], [г]

Глухі: [п], [ф], [т], [т'], [с], [с'], [ц], [ц'], [ш], [ч], [к], [х]

Класифікація приголосних за місцем творення

За місцем творення (або за активним мовним органом) усі приголосні поділяються передусім на **губні і язикові**.

Губні приголосні творяться в результаті зближення нижньої губи з верхньою або верхніми зубами: [б], [п], [м], [в], [ф].

Язикові приголосні залежні від того, яка частина язика артикулює до пасивного мовного органа (зубів, піднебіння або задньої стінки глотки), поділяються на:

а) передньоязикові: [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [ж], [ш], [дж], [ч], [р], [р'], [л], [л'], [н], [н'];

б) середньоязикові: [й]; в) задньоязикові: [г], [к], [х]; г) глоткові або фарингальні: [г]. При його творенні корінь язика зближується із задньою стінкою глотки.

Класифікація приголосних за способом творення

Характеризуючи приголосні за способом творення, враховують характер перепони, що утворюється між мовними органами.

За способом творення шуму приголосні поділяються на три основні групи: **зімкнені, щілинні і дрижачі**.

При вимові **зімкнених** приголосних активний орган (нижня губа або язик) тісно змикається з пасивним. Під тиском повітря зімкнення з силою розривається, і при цьому утворюється характерний шум.

Шумні зімкнені (в свою чергу) поділяються на **проривні й афrikати**.

До **проривних** належать: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к], [м], [н], [н'].

При цьому проривні шумні ([б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к]) - *ротові*,

а проривні сонорні ([м], [н], [н']) - *носовими*. При їх вимові в ротовій порожнині утворюється тісне зімкнення (як при [б] або [д]), проте одночасно повітря вільно виходить через носову порожнину.

При вимові **афrikатів** перелня спинка язика, наближаючись до піднебіння, спочатку утворює зімкнення. Проте замість моментального прориву цього зімкнення в останній фазі у афrikатів зімкнення поступово переходить у коротку щілину. Отже, афrikати – це звуки складної артикуляції, першим компонентом яких є зімкнення, а другим – щілина: [ч], [ц], [ц'], [дз], [дз'], [дж].

При вимові **щілинних** активний мовний орган, наближаючись до пасивного, утворює вузьку щілину: [в], [ф], [з], [з'], [ж], [ш], [й], [г], [х], [л], [л'].

При вимові **дрижачих** [р], [р'] кінчик язика періодично або притискається до переднього піднебіння, або відходить від нього.

Вправа 7. Наведіть приголосні звуки за такою характеристикою:

1. Губний, глухий, щілинний.
2. Передньоязиковий, сонорний, проривний, носовий, твердий.
3. Передньоязиковий, шумний, дзвінкий, щілинний, твердий, свистячий.
4. Глотковий, дзвінкий, щілинний.
5. Передньоязиковий, шумний, глухий, афrikата, шиплячий.
6. Задньоязиковий, шумний, глухий, щілинний.
7. Передньоязиковий, шумний, дзвінкий, афrikата, м'який, свистячий.
8. Середньоязиковий, сонорний, щілинний, м'який.
9. Передньоязиковий, сонорний, дрижачий, м'який.
10. Передньоязиковий, шумний, дзвінкий, проривний, ротовий, твердий.

Вправа 8: Порівняйте подані пари приголосних звуків. Чим в артикуляційному і акустичному (за звучанням) відношенні вони відмінні і в чому спільні: [б] - [п], [л] - [р], [в] - [г], [ш] - [с], [ш] - [ч], [д] - [д'], [к] - [ф], [л] - [л'], [с] - [ц], [м] - [н], [д] - [н].

Вправа 9. Назвіть: Два звуки, якщо вони обидва глухі, задньоязикові, тверді, але один зімкнений, а другий щілинний.

2. Два звуки, якщо вони обидва дзвінкі, неносові, передньоязикові, але один зімкнений, а другий щілинний.
3. Два звуки, якщо вони обидва передньоязикові, зімкнені, проривні, неносові, дзвінкі, але один твердий, а другий м'який.
4. Три звуки, якщо всі вони зімкнені, проривні, неносові, дзвінкі, тверді, але один губний, другий передньоязиковий, а третій – задньоязиковий.

Вправа 10. Назвіть слово, що складається з таких звуків:

1. а) приголосний шумний, глухий, передньоязиковий, щілинний, твердий, шиплячий;
б) голосний заднього ряду, високого підняття, огублений;
в) приголосний сонорний, губний, зімкнений, проривний, носовий.
2. а) приголосний сонорний, передньоязиковий, проривний, носовий, твердий;
б) голосний заднього ряду, низького підняття, неогублений;
в) приголосний сонорний, передньоязиковий, дрижачий, твердий;
г) голосний заднього ряду, середнього підняття, огублений;
д) приголосний шумний, дзвінкий, передньоязиковий, зімкнений, проривний, неносовий, твердий.
3. а) голосний заднього ряду, середнього підняття, огублений;
б) приголосний шумний, дзвінкий, передньоязиковий, зімкнений, проривний, неносовий, твердий;
в) голосний переднього ряду, середнього підняття, неогублений;
г) приголосний шумний, глухий, передньоязиковий, щілинний, твердий, свистячий;
д) голосний заднього ряду, низького підняття, неогублений.
4. а) приголосний сонорний, губний, зімкнений, проривний, носовий;
б) голосний заднього ряду, високого підняття, огублений;
в) приголосний сонорний, передньоязиковий, щілинний, м'який;
г) голосний заднього ряду, низького підняття, неогублений;
д) приголосний сонорний, передньоязиковий, дрижачий, твердий.
5. а) приголосний шумний, глухий, задньоязиковий, зімкнений, проривний;
б) голосний заднього ряду, середнього підняття, огублений;
в) приголосний сонорний, передньоязиковий, дрижачий, м'який;
г) голосний переднього ряду, високого підняття, неогублений;
д) приголосний сонорний, передньоязиковий, зімкнений, проривний, носовий, м'який.